

Edu võtmeks õpihimulised, ettevõtlikud ja koostööaldis kodanikud

Mare Räs (RiTo 12), Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse ühiskonnaõpetuse peaspetsialist

Vaidlused selle üle, kas koolide ühiskonnaõpetus peab kandma kodanikuhariduse vallas põhiraskust, on kaotanud mõtte, sest kodanikuharidus on muutunud kõigi ühiseks mureks.

Euroopa Nõukogu on kodanikuhariduse puhul rõhutanud ühiskonna jätkuvat demokraatiseerumist ja kodanikkonna suurenevat osalust otsustusprotsessides. Kodanikuharidus demokraatlikus ühiskonnas (*Education for Democratic Citizenship, EDC*) hõlmab eeskätt inimõigustealast haridust, ühiskonnaõpetust ning rahualast ja kultuuridevahelist kasvatustööd. Kuna kodanikuhariduse aasta eesmärgid on Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni (EKAK-i) põhimõtete sarnased, siis oli loomulik, et kodanikuhariduse aastat asus Eestis juhtima kontseptsiooni rakendamise komisjoni kodanikuhariduse ja avaliku teadlikkuse töörühm. EKAK-i rakendamisel on meie ülesanne aidata kaasa õppekavaarendusele ja metoodiliste materjalide väljatöötamisele ning õpetajate pädevuse tõusule, siduda kool ja kolmas sektor (Tegevuskava kodanikuühiskonna... 2004).

Ettekujutus sellest, mida koolilt oodatakse, on aegade jooksul muutunud. Sellises olukorras nagu on paljud Euroopa Nõukogu liikmesriigid, kus ühiskonnaõpetus kooliprogrammi ei mahu, pole Eesti koolid olnud, välja arvatud vahetult pärast taasiseseisvumist. Juba 1920. aastail anti algkoolis teadmisi ühistegevuse olemuse, kohaliku omavalitsuse ja riigi toimimise kohta. Toonase kodanikuõpetuse õpiku eessõna rõhutab: "Valijate enamus määrab, kelle kätte läheb riigi ja kogukonna valitsemine. Raske ülesanne on rahval täita, raskem, kui esimese pilgu järel paistab. Praeguse aja riik on keerulise ehitusega. Tema juhtimine nõuab suurt arusaamist. Ja seda mitte üksikult, vaid kõikidelt. Toimetab kodanikkude enamus mõtlemata, siis viiakse terve riik paratamata hävimisele. Ühiskondlikku ja riiklikku arusaamist ei saa kodanikule paari kihutuskõne ega ajaleheartikliga selgeks teha. Seda peab aegamööda, madalast peale kasvatama." (Rägo 1927, 5.) Esimene peatükk räägib üksikisiku ja ühiskonna vahelkorrast. Riiklike institutsioonideni jõutakse alles õpiku keskel. Kõnekaad on ka esimese peatüki järel antavad küsimused: "On teil klassi korraldust? [loe klassivanem. – M. R.] Mis on ta ülesanne? On teie koolis õpilaste ringe ja mis on nende siht ning kuidas on need korraldatud?" (Samas, 9).

Ühiskonnaõpetus võtmeaineks

Ameerika Ühendriikide kodanikuharidus 4. klassidele algab valitsuse tundmaõppimisest (USA ülemaalsed ühiskonnaõpetuse... 2001). Ilmselt pole ühte ainuõiget lähenemisteed. Euroopa Nõukogu kodanikuhariduse koordinaatorite maikuisel konverentsil Strasbourgis üllatas mind elav diskussioon selle üle, kas ühiskonnaõpetus peaks olema eraldi õppeaine või piisab sellest, kui see on teise õppeaine osa, õppekava läbiv teema või üks õppekava üldosa prioriteete. Ühtses mallis kokku ei lepitud, rõhutati kohalike tavade tähtsust ja riikide õppekavaarenduse jätkusuutlikkust. Sedastati, et keegi peab vastutama teadmiste, oskuste ja väärtushinnangute esindatuse eest.

Ühiskonnaõpetuse 2004. aasta riigieksami tagasisideankeete analüüsidest selgus, et õpilased peavad ühiskonnaõpetust oluliseks just seepärast, et:

- tekkis huvi poliitika ja avaliku elu vastu;
- tunneb endal õigust ja kohustust olla aktiivne ühiskonnaliige;
- oskab hinnata ja leida endale sobivaimaid väärtusi;
- ühiskonnaõpetuses omandatud teadmised annavad eelkõige võimaluse ennast kuhugi paigutada ja määratleda, oskuse teistega arvestada (vt Riigieksam ühiskonnaõpetuses 2003/2004. Analüüs).

Riiklik õppekava püstitab koolile neidsamu eesmärgi. Õppekava lähtealustes öeldakse, et eesmärk on saavutada olukord, kus inimene määratleb end muutuvast maailmast mitmesuguste maailmakäsitustega kokku puutudes ning võtab endale vastutuse oma elukäigu kujundamise eest. Riiklik õppekava eeldab, et õpilastes areneb oskus näha ja lahendada probleeme, kavandada oma tegevusi, seada eesmärgi ja näha ette oodatavaid tulemusi, valida tegevusvahendeid, tegutseda, hinnata oma tegevuse tulemusi, arendada koostööoskust.

Sotsiaalse pädevusena nähakse ühiskonnaelus orienteerumist, nüüdisaja ning mineviku ühiskondlike nähtuste ja arengu mõistmist, demokraatlike muutuste toetamist (vt Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava).

Tundub, et õpilaste soovid ja riikliku õppekava eesmärgid on lähedased. Kriitiliselt on ühiskonnaõpetuses toimuvat vaagitud Õpetajate Lehe veergudel, meedias laiemalt siiski pigem noorte endi poolt. Eesti Õpilasmavalitsuste Liidu juht ja EKAK-i töörühma liige Ott Sarapuu arvab, et "esiteks tuleb paika panna kodanikuhariduse tervikprogramm. Sellest lähtuvalt tuleb koostada ühiskonnaõpetuse õppekava" (Sarapuu 2004). Euroopa Nõukogu seisukohast on kodanikuhariduse tervikkontseptsioon pikaajaline ja ei kaota oma tähtsust ka kodanikuhariduse aasta möödudes. Teema jääb teravdatud tähelepanu alla koos inimõigustega. Ühiskonnaõpetuses nähakse võtmeainet, mille kaudu muuta rahva usaldamatust poliitiliste institutsioonide vastu, likvideerimaks põhjusi, mis viivad üksteise mittemõistmiseni ja võivad olla tänapäeva terrorismi põhjusi. Üha olulisemaks muutub õpetajate ja õpilaste sotsiaalsete oskuste ja empaatiavõime arendamine, tolerantsi suurendamine. Esindatus, kaasatus, koostöö õppimine on olulised märksõnad demokraatliku ühiskonna kodanikuõpetuse kontseptsiooni elluviimisel.

Kodanikuhariduse kontseptsioon õppekava aluseks

Õppekava arendamisega tegelevad kaks töörühma. Tartu Ülikooli Õppekava Arenduskeskuse töörühmad on varasemaga võrreldes palju rohkem tähtsustanud sotsiaalvaldkonda. Kava üldosa käsitleb sotsiaalset kompetentsust, sotsiaalsete oskuste arengut kooliastmeti. Eraldi valdkonna "Inimene ja ühiskond" moodustavad õppeainetena ajalugu, inimeseõpetus, inimgeograafia ja ühiskonnaõpetus, kuhu kuuluvad valikainetena filosoofia, majandus-, religiooni- ja meediaõpetus (vt lähemalt Riigieksam ühiskonnaõpetuses 2003/2004. Analüüs).

Töörühma olid kaasatud mitmesuguste elualade esindajad, mis murdis varasema traditsiooni, kus ühiskonnaõpetust peeti ajaloolaste ja politoloogide tegevusväljaks. Sama teed on mindud ka ainenõukogu liikmete ja riigieksamite ekspertide valimisel.

Meil on ainulaadne võimalus koostada uus õppekava nii, et sotsiaalvaldkonnas tekiks euroopaliku nägemuse ja kohapealsete soovide sümbioos. See võimaldab kasutada Euroopa Nõukogu juures asjaomase valdkonna töötajaid, nende algatusel väljatöötatud õppematerjale, pakutavaid koolitusvõimalusi, laiendada osalust projektides ja taotleda raha vajalike projektide teostamiseks (nt venekeelses gümnaasiumis eestikeelsele ühiskonnaõpetuse õpetamisele üleminekuks). Üldhariduskooli õppekavalt edasi liikudes tuleks lähiajal luua terviksüsteem kodanikuharidusest kui elukestvast protsessist ning siduda täiskasvanuelus oluliste oskuste ja teadmistega (teavitamise, kaasamise, osaluse jmt kohta) aktiivse kodanikkonna kujundamiseks.

Kodanikuhariduse kontseptsiooni, sealhulgas ühiskonnaõpetuse sisu ja eesmärkide määramisel on eriti tähtis kaasamise järgimine. Meil kõigil on õigus ja kohustus kaasa rääkida, millist arengut ühiskonnas soosida. Kodanikuhariduse ja avaliku teadlikkuse töörühm koondab huvirühmi, mis loob foorumi kaasamõtlemiseks ühiskonnaõpetuse ainekava tänapäevastamisele. Jälgitakse, et üldhariduskoolides õpetatav ühiskonnaõpetus käsitleks kodanikualgatuse aspekte ning toetaks õpilaste kodanikuväärtuste kujunemist. Samuti on oluline, et ühiskonnaõpetuse teemad oleksid integreeritud alushariduse raamõppekava. Õppekava arengu teemal on tõsine arutelu veel ees.

Euroopa Nõukogu liikmesriikide esindajad pidasid oma konverentsil tähtsaks ühise kodanikuhariduse metoodika arengut toetavat koolitussüsteemi (suvekoole) ning riiklikke õpetajakoolituse ja kodanikuhariduse kavu. Aduiti, et ühiskonna nõudmised toovad kaasa õpetaja staatuse ja kooli rolli muutumise. Demokraatlikus ühiskonnas on kodanikuharidus võimalik üksnes siis, kui kool ise on demokraatlik ning mittetulundusühingud ja riigi institutsioonid teevad koostööd. Arendada tuleb õpetajate endi demokraatlikke väärtusi ja sotsiaalseid toimetulekuoskusi. Siin ei ole kohta inimesel, kes õpetab: "Käitu minu sõnade, mitte tegude järgi!"

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus liikmesriikidele "Demokraatliku riigi kodanikkonna kasvatamisest" REC (2002) 12 eeldab mitte ainult kooliõpetajate aktiivset kaasamist. Kaasa tõmmata tuleb ka mitteformaalse hariduse ja vabahariduse valdkonnas töötavad isikud – koolitajad, nõustajad, vahendajad ja abistajad. Seega sõltub kodanikuhariduse kvaliteet kõigi kaasatud isikute koolitusest ja ettevalmistusest.

Ainetundidest üksi ei piisa

1999. aasta Euroopa Nõukogu "Kodanike õigustel ja kohustustel põhinevas demokraatliku ühiskonna kodanikuhariduse deklaratsioonis ja programmis" märgitakse muu hulgas, et kodanikuharidus peab saama haridus-, koolitus-, kultuuri- ja noorsoopoliitika oluliseks komponendiks (Declaration and Programme... 1999). Õpilaste sotsiaalne aktiivsus avaldub üksnes demokraatiat toetavas koolikeskkonnas. Õpilaste omavalitsused peavad igas koolis täitma neile määratud rolli. See eeldab täiskasvanute toetust ja abi.

Õpilasorganisatsioonid kujundavad aktiivselt noorsoopoliitikat. Kaasata tuleb võimalikult palju õpilasi, et omavalitsus ei oleks ainult edukate ja initsiatiivikate tegevusväli. Kaasamine eeldab aktiivset osalust ning oma seisukohtade kujundamise ja kaitsmise oskust – ainetundidest üksi ei piisa. Ilmselt vajavad noored spetsiifilisi koolitusprogramme, mis eeldab riikliku kodanikuhariduse pakkujate võrgustikku, mille tööd võiks koordineerida näiteks EKAK-i rakendamise komisjon. Meediaõpetuse üleriigiline nõukogu kavandab õpilasomavalitsuste tegevust toetava kommunikatsiooniõpetuse kava ja täienduskoolituse programmi koostamist, kuid koolituste korraldamise võiks riik tellida kolmandalt sektorilt. Läbi tuleks mõelda riigipoolne rahastamine ja tegevustoetuste süsteem kolmandale sektorile ka kodanikuhariduse edendamise raames.

Riigikantselei väljatöötatav nägemus „Kaasamise hea tava”

(<http://www.riigikantselei.ee/?id=6110>) muutub tegelikkuseks üksnes siis, kui kodanikud ja institutsioonid teavad oma võimalusi ja kohustusi. Seetõttu peaks riigi huvi olema suunatud koolitamisele. Novembris peetaval kodanikuhariduse aasta konverentsil, mida siseministeeriumi kaudu rahastab EKAK-i rakendamise komisjon, on ette nähtud töötoad näiteks TOM-i võimaluste tutvustamiseks. Demokraatliku ühiskonna kodanikuhariduse kontseptsioonis rõhutatakse projektipõhise täienduskoolituse ebastabiilsust, mis vajab muutmist riiklike kodanikuhariduse kavade kaudu. Komisjon võiks siinkohal olla abistav vahelüli, mis tagaks riiklike rahaeraldiste prima ja otstarbekaima kasutuse.

Kolmanda sektori kaasamine ühiskonnaõpetuse arendamisse on kodanikuhariduse aasta olulisimaid võite. Näiteks on Eesti Väitlusseltsil kavas välja anda õppematerjal ja koolitada metoodika edasikandjaid, kus õpetuse fookuses on noor inimene kui kodanik selle sõna laias tähenduses. Saadavad teadmised peavad olema aktuaalsed ja seotud tegeliku eluga. Kui tahame, et koolitunnid muutuksid elavamaks ja aktiivsemaks, tuleb asjakohaseid tegevusi ka rahastada. Senised õppekäigud, koolide osalemine projektõppes sõltuvad õpetajate initsiatiivikusest ning kooli prioriteetidest ja rahakotist. Raskusi valmistab näiteks omafinantseeringu leidmine.

Kodanikuhariduse aasta raames korraldas Balti Ameerika Partnerlusprogramm (BAPP) koolide ja kodanikeühenduste ideeprojektide konkursi, et soodustada koolide ja ühenduste koostööd. EKAK-i rakendamise komisjoni tegevuskava näeb ette koolide ning vabatahtlike keskuste ja teiste kodanikeühenduste koostöö tihendamist. Eesmärk saavutatakse, kui on loodud kohaliku tasandi koostöömudelid ja –kontaktid. Ühiskonnaõpetuse ainetundi on kaasatud mitme valdkonna esindajaid, keda kasutatakse näiteks kohaliku omavalitsuse tegemiste ning karjääriplaneerimise selgitamisel.

Paljude ühine mure

Koolivälisest tegevusest võiks arvestada ka õppeaine hinde kujunemisel. Paljudes riikides on õpilaste vabatahtlik töö oma kodukohas kohustuslik ja loomulik. Vabatahtliku töö võimalusi on tutvustatud õpetajakoolitustel.

Töötatakse välja uusi metoodikaid, milles on oluline koht praktilistel oskustel ja tegevustel. Teravdatud tähelepanu kodanikuharidusele ja uute võimaluste avardumine on liitnud uusi

inimesi. Kodanikuhariduse aasta raames on Euroopa Nõukogu algatusel välja töötatud õppevahendeid tutvustatud täienduskoolitustel. Kodanikuhariduse kontseptsiooni tutvustamiseks on Euroopa Nõukogu raha toel välja antud hulgaliselt materjale (T-Kit sari), mis on eesti keeles kättesaadavaks tehtud Euroopa Noorte Eesti büroo ning haridus- ja teadusministeeriumi koostöös. Kodanikuhariduse aasta neljast alusdokumendist tõlgitakse eesti keelde õpetajate koolitussüsteemi käsitlev materjal (Education for Democratic... 2004), mis on EKAK-i rakendamise töörühma algatatud ühiskonnaõpetuse õpetajate koolitus- ja atesteerimissüsteemi väljatöötamise aluseks.

Töörühm on pidanud oma tegevuses oluliseks eri haridustasemetel õppematerjalide analüüsimist ja täiendamist. Komisjoni töö raames korraldati BAPP-i ning Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse koostöös ühiskonnaõpetuse õpetajate metoodikatööde konkurs. Konkursitöödest valmib CD. Välja on antud õppetööd toetavaid materjale, mis tutvustavad mittetulundussektorit, vabatahtlike ja kooli koostöövõimalusi, kodanikuühiskonna arengu materjale jms. Ühiskonnaõpetuse õppematerjalid vananevad kiiresti ega jõua kajastada kõiki probleeme. Seetõttu peaks riik suunama raha õppematerjali nüüdisajastamisele – rohkem toetama Interneti-põhiste töövihikute väljatöötamist – ja metoodikute koolitamist.

2005. aasta algul jõudis kõikidesse koolidesse “Kodaniku käsiraamat”, mille andis välja Integratsiooni Sihtasutus koostöös USA saatkonnaga. Eriti oluline oli info Eesti riigi kohta vene koolidele. Internetti mittekasutatavale, põhikooliharidusega lugejaskonnale mõeldud kodaniku ja ühiskonna kohta teavet andev raamat oli populaarne kõigis ringkondades ning pikisilmi oodatakse analoogilise käsiraamatu uut väljaannet.

Küsimus, kas ühiskonnaõpetus peab kodanikuhariduse vallas põhiraskust kandma, on nüüdseks oma mõtte kaotanud. Kodanikuharidus on muutunud kõigi ühismureks – EKAK-il ja kodanikuharidusel on ühised eesmärgid. Ka praeguse ühiskonnaõpetuse õppekava alusel jõuab iga õpilane oma teadmistele ja tõekspidamistele toetudes kodanikuosaluseni.

Kasutatud kirjandus

Declaration and Programme on Education for Democratic Citizenship, Based on the Rights and Responsibilities of Citizens (1999). Council of Europe, Strasbourg. – <http://cm.coe.int/ta/decl/1999/99dec4.htm>

Demokraatliku riigi kodanikkonna kasvatamisest. REC (2002) 12. Vastu võetud Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee poolt 16. okt 2002. – <http://www.coe.ee/?op=body&id=228>

Education for Democratic Citizenship 2001–2004 . Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Strasbourg. – http://www.coe.int/T/e/Cultural_Cooperation/Education/E.D.C/Documents_and_publications/By_Type/Education_materials/Tool_Teacher_Training_2004_44.pdf(dets 2004).

Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava.
– <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=802290>

Riigieksamühiskonnaõpetuses2003/2004. Analüüs. –
http://www.ekk.edu.ee/riigieksamid/gymnaasium/2004/kodanik/uhiskond_gym.pdf

Rägo, R. (1927). Kodanikuõpetus algkoolile. Tartu: Loodus.

Sarapuu, O. (2004). Kodanikuõpetuse hädad. – Postimees, 16. märts.

Tegevuskava kodanikuühiskonna arengukontseptsiooni rakendamiseks 2004–2006 (2004).
– <http://www.sisemin.gov.ee/atp/index.php?id=10211>

USA ülemaalsed ühiskonnaõpetuse ja valitsuse kursuse standardid (2001). –
http://www.jti.ee/et/civic/pdf/usa/usa_standardid.pdf